

УДК 746.5.011.26.045.02.03(477.83/.86=161.2)

"19":930.2

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.03.617>

БІСЕРНИЙ КОТИЛЬОН ЯК АКТУАЛЬНИЙ АРТЕФАКТ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ГЕНЕЗА Й ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУВАННЯ

Олена ФЕДОРЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4724-3566>

докторка історичних наук, провідна наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: olena-fedorchuk@ukr.net

Дослідження присвячене бісерній прикрасі, найбільш відомій серед українців під назвою «котильон». Прикраса набула поширення в Східній Галичині та на Буковині на початку ХХ ст. на хвилі національного відродження й розгортання Визвольних змагань за державну незалежність України. Прикраса часто містила українську символіку, завдяки чому стала популярним знаком національної ідентичності. *Актуальність* статті обумовлена суспільним зацікавленням до досліджуваної прикраси. Від початку російської збройної агресії проти України котильон привернув увагу багатьох українських митців, які почали активно його реплікувати. Відомості та ілюстрації, зібрані у цій статті, сприятимуть осмисленню маловідомого етнічного феномену котильона та розвитку новітніх мистецьких практик. *Об'єктом дослідження* є етнічна мистецька традиція бісерного оздоблення народної ноші українців, а *предметом* — генеза й особливості побутування котильона.

Методологія дослідження ґрунтується на системно-історичному підході та методах: історіографічних досліджень, інтерв'ювання, фотофіксації артефактів, аудіофіксації наративів, наукового аналізу, аналітичної інтерпретації отриманих результатів та історичної реконструкції. *Джерельну базу* складають авторські польові матеріали, зібрані упродовж двадцяти років, а саме — візуальна та вербальна інформація про бісерний котильон. У ході написання праці було проаналізовано котильони з державних музеїв, побутові світлини першої половини ХХ ст., а також цифрові копії котильонів, надані науковими колегами та приватними колекціонерами.

Ключові слова: Україна, народне мистецтво, бісерна прикраса, котильон, національна символіка.

Olena FEDORCHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4724-3566>

Doctor of History (Dr. Sci.), Leading Researcher,
The Ethnology Institute of the National Academy of
Sciences of Ukraine,

Historical Ethnology Department,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: olena-fedorchuk@ukr.net

THE BEADED COTILLION AS AN ACTUAL ARTIFACT OF UKRAINIAN CULTURE: GENESIS AND PECULIARITIES OF USE

The research is devoted to the beaded adornment, best known among Ukrainians as «cotillion». The adornment became widespread in Eastern Galicia and Bukovyna in the early XX century on the wave of national revival and the unfolding of the liberation struggle for Ukraine's state independence. The adornment often contained Ukrainian folk symbols, making it a popular emblem of national identity.

The *relevance* of the article is due to the growing public interest in the studied adornment. Since the beginning of the Russian military aggression against Ukraine, the cotillion has attracted the attention of many Ukrainian artists who have begun to actively replicate it.

The information and illustrations collected in this article will contribute to the understanding of a little-known ethnic phenomenon of cotillion and the development of related contemporary artistic practices.

The *object of the study* is the ethnic artistic tradition of beaded decoration of Ukrainian folk costume, and the *subject of the study* is the genesis and peculiarities of the cotillion.

The *scientific novelty* of the work is a comprehensive analysis of the vast collection of information about the cotillion as an actual artifact of Ukrainian culture.

The *research methodology* is based on a systematic historical approach and such methods as historiographical research, interviews, photographic documentation of artifacts, audio recording of narratives, scientific analysis, analytical interpretation of the results, and historical reconstruction.

The *source base* of the study consists of the author's field materials collected over twenty years, namely visual and verbal information about the beaded cotillion.

Cotillions from state museums, common photos from the first half of the XX century, and digital replicas of cotillions from academic colleagues and private collectors were all examined throughout the writing of this study.

Keywords: Ukraine, folk art, beaded jewelry, cotillion, national symbols.

Вступ. Дослідження присвячене бісерній прикрасі, найбільш відомій під назвою «котильон», що набула поширення в Східній Галичині та на Буковині на початку ХХ ст. на хвилі національного відродження й розгортання Визвольних змагань за державну незалежність України. Прикраса часто містила українську символіку, завдяки чому стала популярним знаком національної ідентичності. Тогочасна популярність, себто затребуваність котильонів з національною символікою (як, зрештою, інших тогочасних мистецьких творів з такими зображеннями) є чудовим доказом психоемоційного згуртування українців, усвідомлення ними своєї єдності як самостійної нації.

На жаль, через низку чинників, після Другої світової війни котильони вийшли з широкого вжитку, а суспільна пам'ять про них була майже стерта. Все ж поодинокі котильони збереглися у музейних колекціях та дещо більше — у приватній власності. Дійшли до нас також світлини вбраних у святковий та військовий стрій українців з такою прикрасою на грудях чи поясі. На початку 2000-х рр. загадкові прикраси та світлини пробудили мою цікавість та мотивували до цільових розвідок.

Актуальність дослідження обумовлена зростаючою суспільною цікавістю до досліджуваної прикраси. Від початку російської збройної агресії проти України котильон привернув увагу багатьох українських митців, які почали активно його реплікувати. Відомості та ілюстрації, зібрані у цій статті, сприятимуть осмисленню маловідомого етнічного феномену котильона та розвитку новітніх мистецьких практик.

Мета статті — реконструювати генезу котильона та з'ясувати особливості його побутування.

Наукову новизну роботи представляє комплексний аналіз тривало громаджених відомостей про котильон як актуальний артефакт української культури.

Методологія дослідження ґрунтується на системно-історичному підході та методах: історіографічних досліджень, інтерв'ювання, фотофіксації артефактів, аудіофіксації наративів, наукового аналізу, аналітичної інтерпретації отриманих результатів та історичної реконструкції.

Джерельну базу дослідження складають авторські польові матеріали, зібрані упродовж двадцяти років, а саме — візуальна та вербальна інформація

про бісерний котильон. У ході написання цієї праці було проаналізовано котильони з державних музеїв, побутові світлини першої половини ХХ століття. Значним є також візуальний контент, люб'язно наданий для написання цієї праці науковими колегами та приватними колекціонерами: Володимиром Цибрею (м. Київ), Любомиром Медиком (м. Яремче Івано-Франківської обл.), Ольгою Колодій, Вірою Наконечною (м. Філадельфія, США), Марією Рипан (м. Торонто, Канада). Окрема вдячність адміністраторам зарубіжних Українських музеїв — Тамарі Іваночко (Канада, Український музей. Філія Онтаріо) та Любов Волинець (США, Український музей та бібліотека в Стемфордді), що відгукнулися на моє прохання надати цифрові матеріали (світлини, інформація) про колекційні котильони.

Окрім проведення польових розвідок та опрацювання колекційних предметів фрагментарну інформацію про котильони вдалося розшукати також в науковій літературі. Зокрема, на зачинах моїх досліджень поталанило виявити кілька невеликих згадок. Так, Олександр Курочкін у своєму матеріалі «Обрядовість (календарні свята й обряди)», уміщеному до видання «Поділля. Історико-етнографічне дослідження», подав коротку інформацію про появу на початку ХХ ст. деяких новацій у святкуванні Великодніх свят. Зокрема говорилося про поширення так званої «котильонової забави» та пов'язаної із нею саморобної прикраси під назвою «котильон» [1, с. 377]. Про виконані з бісеру невеликі «вісьорки» прямокутної або круглої форми, які дівчата пришивали хлопцям з лівого боку на кептар у гуцульських сс. Брустури та Річка тепер Косівського р-ну Івано-Франківської обл., писала Мирослава Сахро [2, с. 442]. Бісерний «вівсьюрик» у формі п'ятикутника, який носили парубки з лівого боку кептаря у селах рівнинної і частково передгірної зон Буковини, не обійшов увагою Георгій Кожоляно [3, с. 287]. Про «вівсьюрок», який буковинка чіпала з лівого боку грудей хлопцеві перед танцем, коротко згадала також Алла Павлюк [4, с. 106—107].

Завдяки вказаним публікаціям було встановлено галицький і буковинський ареали котильону та деякі побутуючі назви такої прикраси. Що ж до описів котильона, то у всіх випадках вони були надто лаконічними й, на жаль, не підкріплювалися ілюстраціями артефактів.

Інформацію про бісерний котильон я продовжувала накопичувати під час експедицій та роботи з мистецькими колекціями. Матеріали авторських розвідок про котильон публікувалися у статтях та монографіях, присвячених українській традиції бісерного оздоблення народної ноші українців [5, с. 712, 718—719; 6, с. 57, іл. 53, 108—110; 7, с. 458; 8, с. 141—142, іл. 81—84], серед цих публікацій була й коротка енциклопедична стаття про саму прикрасу [9].

Ще на початках наукових пошуків, у 2006 р., відбулося знайомство з фалеристом Степаном Пахолком. Дослідника цікавила відзнака, яку йому траплялося бачити на світлинах Українських Січових Стрільців та бійців Української Повстанської Армії. Також моєму новому колезі пощастило натрапити й на кілька пам'яток. Кожен із нас володів взаємокорисною інформацією, після обміну якою С. Пахолко написав коротку статтю «Котильон — відзнака-оберіг в українських військових формуваннях періоду національно-визвольної боротьби 1916—1950 років», де оприлюднив чотири світлини військовиків з котильоном та зображення семи котильонів, чотири з яких мені не були відомими [10].

Перелічені публікації справили помітний вплив на українське народознавство й після 2010 р. дослідники традиційного вбрання українців почали частіше згадувати про котильон [11, с. 64; 12, с. 133, 139]. Приблизно відтоді стали з'являтися щедро ілюстровані видання з історії України, завдяки яким широкому загалу удоступнилися світлини українців з котильоном на одязі [13, іл. 20; 14, с. 29; 15, с. 22; 16, с. 150; 17, с. 161].

Основна частина. Котильон із бісеру — це прикраса у формі невеликого п'ятикутника — вертикально видовженого прямокутника з дашком угорі. Нижня частина переважно рівна, рідше — роздвоєна на два кути або на два півкола; зазвичай викінчена підвісками. Верхівка прикраси здебільшого має виплетену з ниток петельку або металевий карабінчик, за які її можна чіпати до гудзика або прорізу на кишеньці сорочки, маринарки чи кептаря, або ж до вушка кишенькового годинника [5, с. 712]. Існували й інші форми прикраси та варіанти кріплень. Так М. Сахро згадувала про котильони круглої форми [2, с. 442]. Зустрічалися котильони без кріплень, які фіксували шпилькою або пришивали безпосередньо до одягу і носили не знімаючи.

Як засвідчують респонденти та записи у музейних картках, в українців прикраса була відомою під багатьма назвами: «котильон», «кутильйон», «котиліон», «вівсьóрок», «вісьóрок», «вівсьóлок», «вівсьóрик», «вістóнчик», «герданник», «ланцок», «тризуб» тощо [2, с. 442; 5, с. 719]. Не українські варіанти назви «котильон», «кутильйон» й «котиліон», підказують шукати іноетнічні витоки прикраси та звичаїв, пов'язаних із нею.

Слово «котильон» (фр. *cotillon*) має французький мовний корінь. Котильоном назвали танець французького походження, знаний по всій Європі і також в Америці з XVIII століття. Хореографія танцю багата різними версіями. У різних країнах та у різний час для танцю використовувалася різна мелодія, брала участь різна кількість танцюючих пар, різними були й фігури танцю. Багато де танець вважався ідеальним завершенням балу [18].

Серед міської та сільської української молоді котильон здобув визнання як дівочий танець: дівчина запрошувала кавалера, а не навпаки, як це було узвичаєно у всіх інших випадках. Відповідно, розважальний захід, у програмі з таким танцем, носив назву «котильонова забава». У першій половині XX ст. такі заходи набули в Галичині значної популярності. На вечорниці з котильоном деякі товариства, навіть, друкували персональні запрошення [8, с. 174].

На думку О. Курочкина котильонові забави з'явилися в українців як культурне запозичення від поляків. Найчастіше (але не тільки) забави влаштовували під час Великодніх свят. Щемко очікуючи на котильонову забаву, дівчина виготовляла з картону, матерії, ниток, стьожок, бісеру атрибут «котильонового вальсу» — прикрасу у вигляді квітки, букета або серця, що називалася так само, як і танець — «котильон» [1, с. 377]. На початку котильонового вальсу, запрошуючи уподобаного парубка до танцю, дівчина чіпала свій подарунок на одяг з лівого боку грудей. Вдячний за такий особливий вияв симпатії, хлопець після танцю мав обов'язок пригостити дівчину солодощами. Продовжуючи надалі демонстративно носити дівочий подарунок, парубок засвідчував, що симпатія є взаємною [8, с. 174].

Внаслідок комплексного аналізу наукових публікацій, світлин та артефактів стало можливим встановити, що активне побутування бісерних котильонів в українців спостерігалось у 1910—1950-х рр.,

Іл. 1. Котильон з написом «Boże zbaw Polskę». Бісер, нитки; тканиня. Початок ХХ ст., Східна Галичина. Приватна колекція Олени Федорчук (м. Львів, Україна)

Іл. 2. Котильон. Бісер, нитки; тканиня. 1920 р., околиці м. Галич Івано-Франківської обл. Приватна колекція Ольги Колодій (м. Філадельфія, США)

Іл. 3. Котильон «ланцок» з літерами «S» і «K» та написом «1940». Бісер, нитки; тканиня. 1940 р., с. Крайниково Хустського р-ну Закарпатської обл. (14,5 x 6 см). Російський етнографічний музей (Санкт-Петербург), КВ-8762-11578

упродовж яких ареал котильонів поширився на села й міста Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття [4, с. 106—107; 11, с. 64; 2, с. 442; 7, с. 142; 3, с. 287]. Не виключаю, що виконані з бісеру котильони могли носити й за межами окреслених теренів.

Бісерні котильони, так само як і пов'язані з ними традиції, не були феноменом виключно української культури. Бісерна прикраса, аналогічна котильону, побутувала також на суміжних з Україною теренах. Зокрема виконана технікою бісерного ткання п'ятикутна підвіска з китичками, композиція якої має зображення герба та прапора (зелена, біла червона горизонтальні смуги) Угорщини, опублікована у виданні «Бісероплетіння. Світовий путівник». У підписі під прикрасою відзначено, що в Угорщині чоловіки носили дуже мало бісерних прикрас, серед яких були підвіски до годинників [19, р. 162].

У моїй приватній колекції є бісерна підвіска, на якій зображено герб Польщі (білий орел у короні на

вишневому тлі) і додано напис «Boże zbaw Polskę». Це один із перших котильонів, котрий потрапив мені до рук (дарунок від української мистецтвознавиці Романи Дутки) на початку 2000-х років (іл. 1).

Прикраса з дуже схожою композицією — білий орел у короні на вишневому тлі з написом «Boże zbaw» (напис не повний через втрату нижньої частини котильона) була колись у колекції нині покійного чернівецького колекціонера Івана Снігура [20, с. 173].

У приватній колекції Ольги Колодій (м. Філадельфія, США) зберігається бісерна підвіска у формі вимпела (дашком донизу) з малиновим тлом і білими написами: «EG», «Sokol» та «1920». Прикраса була виявлена в околицях м. Галич Івано-Франківської обл. Скоріш за все, вона належала члену польського гімнастичного товариства «Сокіл» (Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół»). На цю версію вказує і сам напис, і малиновий колір тла — колір прапора товариства «Сокіл». Дата, вписана в композицію прикраси, сприяє її точному датуванню. Схиляюся до думки, що усі три згадані артефакти були знаками різних осередків польського товариства «Сокіл» (іл. 2).

Додам, що власниками котильонів з латинськими літерами (переважно ініціали власника), як засвідчують деякі респонденти, могли бути й українці (іл. 3).

Назагал в українців найбільш знаними були парубочі котильони, які носили почепленими на грудях¹. Більшість респондентів старшого віку розповідають про виконання і дарування бісерних підвісок як про акт вираження дівочої симпатії. Для прикладу, мешканка с. Урмань тепер Тернопільського р-ну Тернопільської обл. чітко пригадала, що перед Другою світовою війною кожна дівчина робила своєму хлопцеві бісерну прикрасу. Ця ж респондентка уточнила такі подробиці: «Як в нас була забава, то дівчина робила “котильон” на танці в клубі... Я мала була. Був доріст і були старші. Як вже нам, дорістові, дозволили також котильони чіпати, то я також була зроби-ла хлопцеві котильон»² (іл. 4).

Іл. 4. Демедюк Павло Семенович (1905—??, член ОУН, заарештований 23.06.1941) з котильоном. 1920-ті рр., с. Виноград Городенківського повіту (тепер Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. Родинний альбом Вікторії Демедюк (на фото прадід)

Схожу інформацію зберегла у своїй пам'яті й мешканка с. Вербівці Тернопільського р-ну Тернопільської обл.: «Дівчина кожна своєму хлопцеві робила. Ходив до неї хлопець і вона йому робила в подарок»³. За спогадом 90-річного мешканця зі с. Задубрівці Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., дівчина виконувала хлопцеві на груди «прикрасу з пацьорок», коли «вони ще не одружені були». У селі прикрасу називали «вісьорок». На думку респондента, «вісьорок» дівчина виконувала і дарувала парубку на день його народження⁴. Схоже, що поважного віку інформатор зберіг у пам'яті лише найбільш пам'ятну інформацію, імовірно епізод з особистого життя. Бо насправді день народження парубка був не єдиною нагодою для дарування котильона. У с. Гавриляк Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл. респондент також поважного віку впевнено

¹ Записано 22 серпня 2003 р. від Попович Ганни Федорівни, 1918 р. н., у с. Чуловичі Львівського р-ну Львівської обл.

² Записано 3 червня 2011 р. від Когут Марії Дмитрівни, 1928 р. н., у с. Урмань Тернопільського р-ну Тернопільської обл.

³ Записано 15 червня 2011 р. від Грицюк Анни Семенівни, 1926 р. н. (уродженки с. Вербівці Тернопільського р-ну Тернопільської обл.), у с. Вербівка Борщівського р-ну Тернопільської обл.

⁴ Записано 21 липня 2015 р. від Савчука Івана Івановича, 1925 р. н., у с. Задубрівці Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Іл. 5. Світлина бойківського подружжя Єлизавети та Михайла Дуди. 1926 р., с. Поляна Бещадського повіту Підкарпатського воєводства Республіки Польща. Оpubліковано [13, с. 49]

Іл. 6. Котильон. Бісер, нитки; тканиня. Початок ХХ ст., колишній Кіцманський р-н Чернівецької обл., Чернівецький обласний краєзнавчий музей, III-8558

Іл. 7. Гуцул зі скрипкою. 1921 р., смт Ясіня Закарпатської обл. Фото Рудольфа Гульки. Оpubліковано [16, s. 150]

пригадав, що «вісьорок з пацьорок» дівчина робила «десь на Великдень, чи якесь свято» і чіпала парубкові на груди під час вечорниць⁵ (іл. 5).

Дещо рідше від старожилів траплялося чути про котильони, які носили на поясі. До прикладу, про таке згадували мешканці із с. Веренчанка⁶ та с. Мосорівка⁷ Чернівецького р-ну Чернівецької обл. Так пам'ятливий дідусь з с. Мосорівка повідомив, що такі прикраси називалися «вівсьорки» і їх парубки носили на поясі або на грудях ще у 1940-х роках. Особисто він мав два «вівсьорки». На жаль, дідусеві забракло пам'яті, щоб пригадати від кого і у який спосіб йому дісталися такі прикраси і куди вони, зрештою, поділися⁸.

⁵ Записано 12 липня 2014 р. від Петруняка Михайла Івановича, 1927 р. н., у с. Гавриляк Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл.

⁶ Записано 22 червня 2007 р. від респондента, що не назвав свого імені, у с. Веренчанка Чернівецького р-ну Чернівецької обл.

⁷ Записано 25 червня 2007 р. від Шевчука Дмитра Йосиповича, 1918 р. н. у с. Мосорівка Чернівецького р-ну Чернівецької обл.

⁸ Записано 25 червня 2007 р. від Шевчука Дмитра Йосиповича, 1918 р. н. у с. Мосорівка Чернівецького р-ну Чернівецької обл.

Іл. 8. Світлина військовика Козьменко І.В. (1889—1918) із смт Печеніжин тепер Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. Прийшов з війни та зголосився до Галицької армії. Загинув під м. Львовом. Місце зйомки невідоме, орієнтовно 1914—1918 р. Фото надав Василь Гаврищук

Збереглися й самі артефакти. Для прикладу, котильон, який носив на «крайці» парубок одного із сіл колишнього Кіцманського р-ну Чернівецької обл. зберігається у Чернівецькому краєзнавчому музеї (Чернівецький обласний краєзнавчий музей, III-8558) (іл. 6).

Котильон, як народну поясну прикрасу першої половини ХХ ст., трапляється бачити й на світлинах. Серед них — робота чеського фотографа Рудольфа Гульки, зроблена у 1921 році. На світліні закарбовано ясінянського гуцула зі скрипкою (м. Ясіня тепер Закарпатської обл.); на чересі скрипаля підвішений котильон з мотивом схожим на латинську літеру «S» (можливо аббревіатура товариства «Сокіл») та датою «1920» [16, с. 150] (іл. 7).

Побутування котильона як поясної прикраси парубочої ноші підтверджує й світлина молодої пари зі с. Підвисоке нині Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., опублікована І. Свйонтек у виданні «Покутські вишивки Прикарпаття. Мистецтво геометричного орнаменту і колориту» [15, с. 22].

Історичні світлини з західних теренів України зберегли свідчення й про інші особливості функціонування котильонів. До таких належать світлини українських

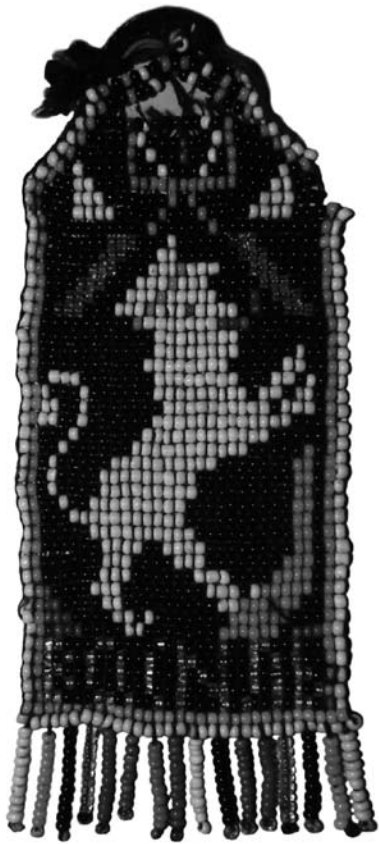
Іл. 9. Світлина вояка австрійської армії зі с. Серафинці тепер Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. 1916 р., місце зйомки невідоме. Опубліковано [17, с. 161].

військовиків з котильоном на кітелі [17, с. 161]. Через такі світлини фалеристи зачислили котильони до саморобних військових відзнак українців, відомих з часів Першої світової війни [10] (іл. 8, 9).

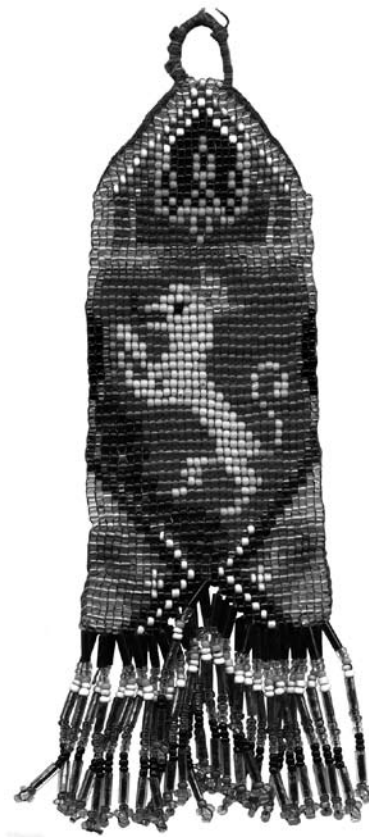
У Музеї с. Іллінці Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. мені пощастило натрапити на іменний артефакт — котильон початку ХХ ст. із зображенням схожого на корону тризуба (угорі), галицького лева (у центрі) та імені «Василь» (унизу), який належав хорунжому Василю Вакалюку (іл. 10).

Використання бісерного котильона учасниками Першої світової війни та післявоєнних Визвольних змагань за державну незалежність було настільки популярним, що самочинно відродилося на західних теренах України в горнилі Другої світової війни та новітніх змагань за незалежність України (іл. 11).

На жаль, через погану якість світлин воїнів УПА, що робилися в польових умовах, не завжди можна розгледіти композицію котильона. Проте деякі респонденти, що бачили котильони повстанців, зазвичай описують зображення з національною символікою. Для прикладу, мешканка с. Погорілівка тепер Чернівецького р-ну Чернівецької обл. пригадала, що у роки Другої світової війни вона, меш-

Іл. 10. Котильон. Бісер, нитки; ткания. Орієнтовно 1918 р., с. Іллінці Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. Експозиція Музею села Іллінці

Іл. 12. Котильон. Бісер, склярус, нитки; ткания (14,5 x 5 см). 1940-ві рр., колишній Сколівський р-н Львівської обл. Опубліковано [10, с. 24]

Іл. 11. Воїни УПА (ліворуч воїн з котильоном). Орієнтовно 1940—1950 ті рр., місце зйомки невідоме. Опубліковано [10]

каючи тоді у с. Вербівці тепер Чернівецького р-ну Чернівецької обл., допомагала своїй тітці (старшій за неї на кілька років) виткати «вівсьорок» із зображенням тризуба для командира загону «бандерів», який знаходився у лісі поблизу села. Респондентка не знала що це за прикраса і де вона мала носитись; за її описом «прикраса була коротенька і зверху мала петелечку»⁹. У зображенні котильона (з мого експедиційного альбому) респондентка впізнала форми тієї прикраси, яку вона колись виконувала.

На зображеннях, опублікованих у статті С. Пахолко, є котильон, що належав воїну УПА зі Сколівщини (тепер Львівська обл.). Його зберегла вдова воїна, яка й була виконавицею прикраси. На цій прикрасі зображений галицький лев та тризуб над ним [10, с. 23] (іл. 12). Немає сумніву, що військовий котильон з національною символікою перш за

⁹ Записано 9 вересня 2008 р. від Марії Іллівни Остапович (дівоче — Сісюк), 1926 р. н. (уродженки Вербівці) у с. Погорілівка тепер Чернівецького р-ну Чернівецької обл.

все був маркером національних та політичних поглядів власника. Проте у випадку, коли прикраса виконувалася дівчиною і дарувалася нею парубкові, що йшов до війська, котильон ставав ще й оберегом [6, с. 6—7].

У значимості оберегової функції котильона переконують світлини українських військовиків, на яких можна розгледіти котильони без національної символіки. До таких належить світлина усуса (українського січового стрільця) з котильоном, на якому проглядається геометрична композиція з мотивом розети та читається датування «1918» (іл. 13).

З огляду на подібні світлини цілком автентичною версією сприймається реконструйований однострій стрільця УГА, експонований у Львівській галереї українського військового однострою. Однострій включає котильон з геометричними мотивами, який більше схожий на прикрасу-оберіг, аніж на ідентифікуючу українця-військовика відзнаку. За повідомленням організатора музею Богуслава Любіва, попередня історія експонованого котильона йому невідома. Котильон він придбав на стихійному ринку на початку 1990-х рр., коли опираючись на пласт фотоджерел часів Першої та Другої світових воєн розпочав свою унікальну справу — реконструювання українського військового однострою.

Цікаво, що звичай дарувати котильон парубку, що іде до війська, коротко і локально, та, все ж, зберігався ще й у радянські часи. Зокрема, мешканець смт Стара Сіль Львівської обл. пригадав, що перед армією (коли йому було 18 років) дівчина подарувала йому «висьорок», який чіплявся до одягу з лівого боку грудей. Мова йшла про 1958 рік¹⁰.

Популярність котильона серед цивільних та військовиків була настільки високою, що таку прикрасу ближче до середини ХХ ст. у деяких осередках традиції бісерного оздоблення народної ноші стали носити також дівчата. Інформація про це дуже фрагментарна, та добре, що збереглася. Так, котильон як парубочу і дівочу прикрасу покутського краю, а можливо і як відзнаку котрогось із тілоруханкових чи патріотичних товариств, засвідчує світлина учасників хору зі с. Чернятин тепер Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., експонована у Городенків-

Іл. 13. Світлина січового стрільця із котильоном. Орієнтовно 1918—1920 р., місце зйомки невідоме. Опубліковано [10, с. 22]

ському краєзнавчому музеї «Покуття» (Городенківський краєзнавчий музей, КН-166).

Цінну для цього дослідження світлину опублікував колекціонер Вольфганг Вігерс на своєму сайті «Flickr» у добірці чорно-білих світлин мешканців м. Рогатина та с. Конюшки тепер Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл. На світлині 1920-х рр. закарбована літня пара та молода дівчина, ансамбль одягу якої включає багато нашійних намист, угорі над якими прикріплений котильон з геометричною композицією [21] (іл. 14).

Ще один котильон (кілька різних фотопроекцій), у Міжмережжі на своїй фейсбук-сторінці оприлюднив колекціонер творів народного мистецтва Любомир Медик (м. Яремче Івано-Франківської обл.). Це котильон, прикріплений на складений з декоративних стрічок бант, зі с. Березів (на жаль, з якого саме Березова — інформація не збереглася) Косівського р-ну Івано-Франківської області. Прикраса була опублікована під феєричною назвою «бант з секретом» [22]. Одне із фотозображень розкриває секрет — у гущі стрічок банта майстриня старанно заховала від стороннього ока жовто-блакитну стьожку. У листуванні колекціонер запевнив мене, що кілька десяти років тому банти з котильонами, за спогадами його матері Марії Михайлівни Медик, носили

¹⁰ Записано 3 жовтня 2005 р. від Туркаса Богдана Васильовича, 1940 р. н., у смт Стара Сіль Самбірського р-ну Львівської обл.

Іл. 14. Родинне фото. 1920-ті рр., с. Конюшки тепер Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл. Архів Вольфганга Вігерса. Оpubліковано [21]

Іл. 15. Бант з котильоном. 1927 р., с. Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Колекція родини Медиків (м. Яремче Івано-Франківської обл.). Фото Любомира Медика

дівчата у Косівському та Богородчанському р-нах Івано-Франківської області (іл. 15).

Деякі артефакти вказують на те, що котильон міг використовуватися ще й як підвіска до кишенькового годинника, тобто як аксесуар одягу. Серед них — котильон зі с. Юрківці Чернівецького р-ну

Чернівецької обл., що (як зафіксовано у Книзі музейних надходжень) побутував під красномовною автентичною назвою «дзигарка» [8, с. 142]. Підвісками до кишенькових годинників (як зафіксовано в Книзі музейних надходжень) були також котильони, що сьогодні зберігаються в Українському музеї Канади (УМС ОВ № 978.101.8; УМС ОВ № 971.030.08).

Про котильони («висьорки з кораликів») як підвіски до кишенькових годинників згадували й її респонденти з Бойківщини¹¹ та Гуцульщини¹². Гадаю, що таке використання котильонів було особливо поширеним серед одружених чоловіків, зокрема у тих селах, де ношення бісерних прикрас після зміни сімейного статусу (парубок — одружений чоловік) не практикувалося.

Короткий час, у 1950—1960-х рр., майстри художніх артільей м. Тячева (Артіль ім. Калініна, МЕХП, ЕП-66444—66462) та м. Ужгорода («Художпром», НМУНДМ, В-2383) Закарпатської обл. ткали з бісеру сувеніри у формі котильона, які пропонували до продажу як брелоки — підвіски до годинника, ключів, браслета, дзеркальця або щого [8, с. 77—78, 143]. Але виконання котильонів-брелоків було нетривалим. Значно продовжити життя модній донедавна прикрасі митцям Закарпаття не вдалося щонайменше з двох причин. Перша з них — відмова від використання усього багатства художньої мови української орнаментики (включаючи національну символіку); друга — перетворення національно маркованої прикраси на пересічний сувенір, що позбавило виріб соціальної актуальності, а заразом і популярності (іл. 16).

Отож, попри доволі успішні півстолітні практики виконання та побутування котильона, упродовж другої половини ХХ ст. цей компонент традиційного вбрання українців усе ж вийшов з ужитку. Не останню роль у цьому відіграло те, що український котильон належав до дуже виразних маркерів національної ідентичності, демонстрація якої в тоталітарні радянські часи переслідувалася.

¹¹ Записано 3 жовтня 2005 р. від Фичко Адольфіни Павлівни, 1928 р. н., у смт Стара Сіль Самбірського р-ну Львівської обл.

¹² Записано 1 вересня 2016 р. від Анни Михайлівни Ангер, 1955 р. н., учительки трудового навчання у с. Ділове Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Іл. 16. Пелагея Кедюлич (1927 р. н.). Брелок до годинника. Бісер, нитки; тканиня. 1960 р., м. Ужгород Закарпатської обл., артіль «Художпром». Національний музей українського народного декоративного мистецтва (м. Київ), В-2383

Про прикрасу, котра володіє унікальним потенціалом національної та політичної самоідентифікації, знову згадали у 2010-х роках. Репліки давніх котильонів і зовсім нові композиційні рішення таких прикрас стали цікавими широкому колу майстрів бісерних виробів. Для прикладу, відомий гуцульський майстер і колекціонер Богдан Петричук (с. Бабин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) «оживив» прикрасу (у дещо спрощеній версії), закарбовану на чорно-білій світлині, яку в одному зі своїх видань опублікувала І. Свйонтек¹³ (іл. 17).

Так само бісерні котильони зацікавили майстрів-початківців, зокрема учнів мистецьких студій. Серед них, для прикладу, творчі роботи учасників об-

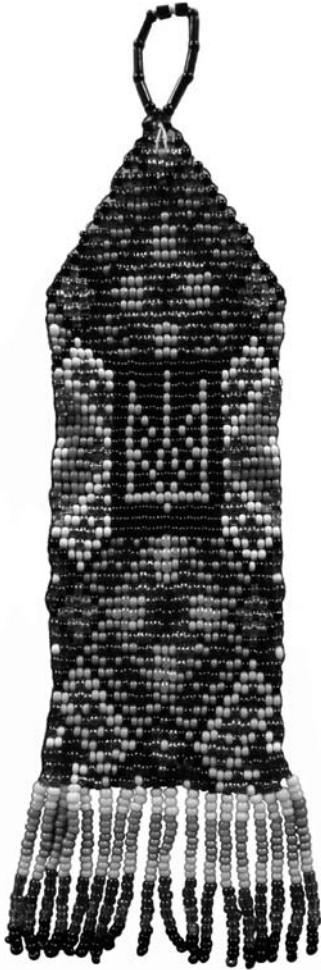
¹³ Записано 23 серпня 2013 р. від Петричука Богдана Васильовича, 1989 р. н., у с. Бабин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Іл. 17. Богдан Петричук. Котильон. Бісер, нитки; тканиня. 2012 р., с. Бабин Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Фото О. Федорчук

ласного конкурсу декоративно-ужиткового мистецтва «Таланти твої, Україно!», який проводить у своїх стінах Центр творчості дітей та юнацтва Галичини (м. Львів). Як зразкову хочу відзначити роботу гуртківниці Сокальського Будинку дитячої та юнацької творчості Наталії Яштух (13 років) — реконструкція котильона, що належав січовому стрільцю зі с. Спасів Червоноградського р-ну Львівської обл. Робота приваблює довершеною композицією, чим завдячує досконалому відтворенню оригінальної пам'ятки (іл. 18).

Тут же відзначу, що долучення сучасних майстрів до справи відродження традиції виконання котильонів потребує знань та творчого досвіду, якими володіли українські майстри першої половини ХХ ст., створюючи прикраси, що органічно поєднували певні смисли та мистецьку довершеність. Отож, предметом наступної наукової розвідки бачиться аналіз образної мови українських котильонів.

Іл. 18. Наталія Яштух (13 років). Реконструкція котильона січового стрільця зі с. Спасів Червоноградського р-ну Львівської обл. Робота з конкурсу «Таланти твої, Україно-2011!»

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що у першій половині ХХ ст. особливе місце у комплексі народного одягу українців посіла бісерна прикраса у вигляді невеликої підвіски, відома під назвами «котильон», «кутильйон», «котиліон», «вівсьорок», «вісьорок», «вісьолок», «вівсюрик», «вістончик», «герданник», «ланцюк», «тризуб» тощо.

Аналіз польових матеріалів засвідчив домінування звичаю, за яким котильон виконувала дівчина у подарунок хлопцеві. Своєрідний дівочий подарунок став способом публічного освідчення у своїх симпатіях до хлопця. Власноруч виконаний котильон здебільшого вручався під час Великодніх забав перед танцем («котильон», «котильоновий вальс»), право запрошувати на який належало дівчині. Власне, та-нець «котильон» починався з дарування однойменної прикраси. Побутував також звичай дарувати ко-

тильон парубкові, що іде до війська. В обох випадках (Великодні розваги, проводи в армію) прикраса сприймалася як виконаний і подарований з любов'ю оберіг. Парубки носили таку прикрасу на грудях (переважно) або поясі. Військовики чіпали котильон на груди поряд з військовими відзнаками.

На бісерних котильонах зустрічалися геометричні, фігоморфні та інші зображення, зокрема дуже актуальна від початку ХХ ст. національна символіка. Завдяки композиціям з національною символікою котильони дуже швидко стали популярними маркерами національної ідентичності, водночас зберігаючи свою роль прикрас-оберегів.

Окрім традиційних способів застосування котильонів, чоловіки нерідко використовували їх як підвіски до кишенькових годинників. Ближче до середини ХХ ст. котильони почали вбирати на груди або на шию також дівчата, що переконає в неабиякій популярності цих прикрас.

Упродовж другої половини ХХ ст., водночас із спровокованим несприятливими чинниками затухання народномистецьких практик з бісером, котильони вийшли з ужитку. Суспільний інтерес до таких прикрас почав наростати у 2010-х рр. з поширенням знань (завдяки науковим публікаціям) про котильон як маркер національної ідентичності. Передбачаю, що надалі прикраса матиме поширення та розвиток стилістики не лише в її традиційному ареалі, а повсюдно в Україні. Для якісного моделювання сучасних мистецьких практик важливим продовженням пропонуваної розвідки бачиться дослідження технологічних, тематичних та художньо-стилістичних особливостей традиційних котильонів.

1. Курочкін О.К. Обрядовість (календарні свята й обряди). Поділля. Історико-етнографічне дослідження. О.В. Курочкін, Л.Ф. Артюх та ін. Київ: Доля, 1994. С. 358—385.
2. Сахро М.П. Прикраси з бісеру. Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. Відп. ред. Ю.Г. Гошко. Київ: Наукова думка, 1987. С. 440—442.
3. Кожолянко Г. Етнографія Буковини: у 3 т. Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича; Буковинське етнографічне товариство, 1999. Т. 1. 384 с.
4. Павлюк А.Д. Прикраси з бісеру у фондах Чернівецького музею народної архітектури та побуту. Буковина — мій рідний край: матеріали історико-краєзнавчої конференції молодих дослідників, студентів та науковців. Чернівці: Золоті литаври, 2000. С. 105—107.

5. Федорчук О.С. Типологія українських народних прикрас із бісеру. *Народознавчі зошити*. 2003. № 5—6 (53—54). С. 702—719.
6. Федорчук О. *Українські народні прикраси з бісеру*. Львів: ІН НАН України; Вид-во «Свічадо», 2007. 120 с.: іл.
7. Федорчук О. Бісер у декорі традиційного одягу українців (питання типології). *Народознавчі зошити*. 2012. № 3 (105). С. 452—468.
8. Федорчук О. *Традиція бісерного оздоблення народної ноші українців (на матеріалах західних областей України)*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2021. 320 с.: іл.
9. Федорчук О. Котильон. *Західно-Українська Народна Республіка. 1918—1923. Енциклопедія*. Івано-Франківськ, 2019. Т. II. С. 301—302.
10. Пахолко С. Котильон — відзнака-оберіг в українських військових формуваннях періоду національно-визвольної боротьби 1916—1950 років. *Нумізматика і фалеристика*. 2006. № 4. С. 22—25.
11. Кожоляно Г. Доповнювальні елементи традиційного народного костюма українців Буковини. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 1. С. 57—66.
12. Фединчук О.Б. Шийно-нагрудні чоловічі та жіночі бісерні прикраси Північної Буковини. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2018. Вип. 35. С. 124—139. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1313127>
13. *Армія безсмертних. Повстанські світлини*. Упоряд. В. В'ятрович та ін. Вид. 3-тє. Львів: Центр дослідження визвольного руху; Вид-во Мс, 2006. 205 с.: фот.
14. *Розсіяні в степах. Фотоматеріали з життя західних бойків на рідних землях та після переселення*. Упоряд. Н. Кляшторної. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2013. 192 с.
15. Свйонтек І. *Покутські вишивки Прикарпаття. Мистецтво геометричного орнаменту і колориту. Альбом 1*. Львів: Априорі, 2013. 260 с.: іл.
16. Opleštilová H., Babka L. *Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hülky (1887—1961) = The lost world of Subcarpathian Rus' in the photographs of Rudolf Hülka (1887—1961)*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2014. 291 s.: il.
17. *Віків минулих твердь: Городенківщина в старих документах і світлинах*. Р. Смеречанський, О. Каглян, І. Миронюк, В. Никифорок. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 200 с.: іл.
18. *Cotillion*. URL: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Cotillion> (дата звернення: 27.04.2024).
19. Crabtree Caroline, Stallebrass Pam. *Beadwork: A World Guide*. London: Thames & Hudson Ltd, 2002. 208 p.
20. Снігур І. *Буковина і буковинці. Побут, давній одяг*. Упоряд. О. Снігур. Чернівці: Друк Арт, 2017. 319 с.
21. Німецький колекціонер показав унікальні фото Франківщини 1920-х років. *Репортер*. URL: <http://report.if.ua/istoriya/nimeckyj-kolekcioner-pokazav-unikalni-foto-frankivshchyny-1920-hrokv-foto/> (дата звернення: 27.04.2024).
22. *Колекція Любомира Медика*. Нашийний бант з секретом. 1927 рік. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10154945728927324&set=a.10154945523527324> (дата звернення: 27.04.2024).

REFERENCES

- Kurochkin, O. (1994). Ritualism (calendar holidays and ceremonies). In: *Podillia: Historical and ethnographic research* (Pp. 358—385). Kyiv: Dolia [in Ukrainian].
- Sakhro, M. (1987). Adornments from beads. In: *Hutsul region: historical and ethnographic study* (Pp. 440—442). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kozholyanko, H. (1999). *Ethnography of Bukovyna*: in 3 vol. (Vol. 1). Chernivtsi: Chernivtsi State University named after Yu. Fedkovych; Bukovyna Ethnographic Society [in Ukrainian].
- Pavlyuk, A. (2000). Beaded Adornments in the collections of the Chernivtsi Museum of Folk Architecture and Life. In: *Bukovyna is my native region: materials of the historical and local history conference of young researchers, students and scientists* (Pp. 105—107). Chernivtsi: Zoloti lytavry [in Ukrainian].
- Fedorchuk, O. (2003). Typology of Ukrainian folk adornments of beads. *The Ethnology Notebooks*, 5—6 (53—54), 702—719 [in Ukrainian].
- Fedorchuk, O. (2007). *Ukrainian Folk Beaded Adornments*. Lviv: Ethnology Institute of NAS of Ukraine; Swichado [in Ukrainian].
- Fedorchuk, O. (2012). Beads in the decoration of traditional Ukrainian clothing (issue of typology). *The Ethnology Notebooks*, 3 (105), 452—468 [in Ukrainian].
- Fedorchuk, O. (2021). *The Tradition of Beaded Decoration in the Ukrainian Folk Costume (Based on the Materials from Western Regions of Ukraine)*. Lviv: Ethnology Institute of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Fedorchuk, O. (2019). Cotillion. In: *Western Ukrainian People's Republic 1918—1923: Encyclopedia*: in 4 vol. (Vol. II, pp. 301—302). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Pakholko, S. (2006). Cotillion as a talisman insignia in Ukrainian military formations of the period of the national liberation struggle of 1916—1950. *Numizmatyka i falerystyka (Numismatics and Phaleristics)*, 4, 22—25 [in Ukrainian].
- Kozholyanko, G. (2010). Complementary elements of the traditional folk costume of Bukovyna Ukrainians. *Folk art and ethnology*, 1, 57—66 [in Ukrainian].
- Fedynchuk, O. (2018). Neck and chest men's and women's beaded jewelry of Northern Bukovyna. *Bulletin of Lviv National Academy of Arts* (Issue 35, pp. 124—139). DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1313127> [in Ukrainian].
- Vyatrovych, V., & others (Ed.) (2006). *Army of the Immortals. Rebel photos* (3rd ed.). Lviv: Liberation Movement Research Center; Publishing house Ms [in Ukrainian].

- Klyashtorna, N. (Ed.). (2013). *Scattered over the steppes. Photographic materials from the lives of residents of western Boykos in their native lands as well as after resettlement*. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV [in Ukrainian].
- Svyontek, I. (2013). *Pokut embroideries of the Carpathians. The art of geometric ornament and color. Album 1*. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
- Oplestilova, H., & Babka, L. (2014). *The lost world of Subcarpathian Rus' in the photographs of Rudolf Hůlka (1887–1961)*. Praha: Narodni knihovna Ceske republiky [in Czech].
- Smerechanskyi, R., Kaglyan, O., Myronyuk, I., & Nikiforuk, V. (Ed.). (2014). *Ages of past strongholds: Horodenkivshchyna in old documents and photographs*. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV [in Ukrainian].
- Cotillion*. Retrieved from: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Cotillion> (Last accessed: 27.04.2024).
- Crabtree, Caroline, & Stallebrass, Pam. (2002). *Beadwork: A World Guide*. London: Thames & Hudson Ltd.
- Snigur, I. (2017). *Bukovyna and Bukovyna residents. Household, old clothes*. Chernivtsi: Print art [in Ukrainian].
- A German collector showed unique photos of the Frankiv region from the 1920s. *Reporter*. Retrieved from: <http://report.if.ua/istoriya/nimeckyj-kolekcioner-pokazav-unikalni-foto-frankivshchyny-1920-hrokiv-foto/> (Last accessed: 27.04.2024) [in Ukrainian].
- Collection of Lubomir Medic. Neck bow with a secret. 1927 year*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10154945728927324&set=a.10154945523527324> (Last accessed: 27.04.2024) [in Ukrainian].